

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КУПІНА Л. Ф.,

кандидат юридичних наук,
професор кафедри правознавства
та галузевих юридичних дисциплін
факультету політології та права
(Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова)

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3-2.5>

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА

У статті визначається проблематика становлення категорії ефективності норм трудового права. Автором встановлено, що вірним є зв'язок цілі із результатом дії правової норми, однак слід визначити, що досягнення цілі можливе не лише коли суб'єкт правозастосування діє свідомо та послідовно, а й коли його дії є несвідомими чи, взагалі, бездіяльністю адже, досягнення того чи іншого результату може бути і випадковістю, однак, такі випадки не будуть показовими для визначення ефективності правової норми. Визначено, що основною причиною недосконалості даного підходу до визначення поняття ефективності норм права. Обґрунтовано, що механізм реалізації норм трудового права обмежується лише їх власною дією (вказане стосується декларативних норм, основна функція яких – ідеологічна, виховна), можна говорити про те, що їх ефективність визначається прямим зв'язком результату дії такої норми та метою, ціллю, яка була закладена при прийнятті такої норми. Визначено, що першим фактором ефективності закону виступає його зміст та повна відповідність такого закону реальній соціально-політичній і правовій ситуації в державі. Другим фактором ефективності закону виділено загальний рівень правової культури громадян та їх правосвідомості (визначено, що будь-яка правова норма є більш ефективною в тому суспільстві, де переважна більшість населення звикла поважати закон і керуватися ним у своїй повсякденній діяльності, знає і правильно розуміє власні права та їх співвідношення з обов'язками). Третім фактором ефективності закону виділено якість діяльності правоохоронних і правозастосовних органів. Від компетентності працівників цих органів, їх непідкупності та чесності, добросовісності та уважного ставлення до людей залежить, зокрема, зворотне відношення громадян до цих органів, повага до них, бажання співробітництва чи, навпаки, сприйняття правоохоронних органів як потенційного ворога та порушника їх особистих прав.

Ключові слова: державний вплив, ефективність, правові відносини, цілі правового регулювання, якість законодавства.

Kupina L.F. Criteria of effectiveness of labor law standards

The article identifies the issue of formation of the category of effectiveness of labor law. The author established that the connection of the goal with the result of the legal norm is correct, but it should be determined that the goal is possible not only when

the subject of law enforcement acts consciously and consistently, but also when his actions are unconscious or, in general, inaction. the achievement of a particular result may be accidental, however, such cases will not be indicative to determine the effectiveness of the rule of law. It is determined that the main. the reason for the imperfection of this approach to defining the concept of effectiveness of the law. It is substantiated that the mechanism of realization of norms of labor law is limited only by their own action (the specified concerns declarative norms which main function – ideological, educational), it is possible to speak that their efficiency is defined by direct communication of result of action of such norm and the purpose, the purpose, which was laid down when adopting such a rule. It is determined that the first factor in the effectiveness of a law is its content and full compliance of such a law with the real socio-political and legal situation in the country. The second factor in the effectiveness of the law is the general level of legal culture of citizens and their legal awareness (determined that any legal norm is more effective in a society where the vast majority of the population is accustomed to respect the law and follow it in their daily activities, knows and understands their rights and their relationship to responsibilities). The third factor in the effectiveness of the law is the quality of law enforcement and law enforcement agencies. The competence of employees of these bodies, their incorruptibility and honesty, integrity and attentiveness to people depends, in particular, the attitude of citizens to these bodies, respect for them, willingness to cooperate or, conversely, the perception of law enforcement agencies as a potential enemy and violator of their personal rights.

Key words: *state influence, efficiency, legal relations, goals of legal regulation, quality of legislation*

Постановка проблеми. Ефективність права залежить і від дійсності державного механізму правового регулювання – від здатності правотворчих органів вчасно виявити суспільні потреби і правильно закріпити їх в нормах права, від сили, тобто наявності коштів пропаганди, примусу, професійних навичок виконавчих органів, які реалізують і охороняють норми права, від якісних характеристик роботи судової системи. Ефективність залежить від сприйнятливості самого суспільства до регулюючого впливу норм прав – здатності суспільства сприймати правові ідеї, відповідність цих ідей правилам суспільної моралі, від економічних, організаційних здібностей суспільства реалізовувати правові норми, від відповідності цих правових ідей основним потребам і закономірностям суспільного розвитку.

Стан наукової розробки проблеми. У різні історичні періоди становлення та розвитку правової доктрини проблематика якості трудового законодавства привертала увагу багатьох вчених-юристів, що забезпечило надійний теоретичний фундамент для відповідних галузевих досліджень. Зокрема, питаннями якості законодавства (у т. ч. трудо-правового) в різні історичні періоди розвитку юридичної науки займалися Н. Б. Болотіна, В. В. Жернаков, П. І. Жигалкін, І. В. Зуб, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, Р. І. Кондратьєв, А. Р. Мацюк, О. М. Обушенко, В. Г. Петров, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипка, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, В. О. Процевський, В. М. Скобелкін, П. Р. Стависький, Б. С. Стичинський, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, В. І. Щербина, О. М. Ярошенкота ін.

Що ж стосується конкретно досліджень ефективності трудового законодавства та його норм, то варто відзначити, що науковцями [1, с. 128] висловлюється позиція про те, що застосування законодавства у сфері трудових відносин залежить від багатьох факторів або умов. Серед них можна назвати: особистість того, хто застосовує закони, його кругозір, обізнаність з чинним законодавством, наявність юридичної служби на підприємстві, в установі, організації, бойовитість профспілкової організації, наявність правового механізму, який забезпечує виконання закону, взаємодія закону з іншими соціальними нормами тощо.

Врахування сучасних потреб забезпечення ефективності норм трудового права в зазначених дослідженнях не вирішуються, що визначило мету цієї наукової роботи.

Виклад основного матеріалу. Вказане підтверджує нашу позицію про те, що до визначення умов ефективності норм трудового права можна застосувати загальні уявлення про ефективність норм права, зважаючи на особливості, притаманні саме трудовим правовідносинам.

Таким чином, дослідження ефективності норм трудового права передбачає обов'язкове встановлення умов (факторів), що її забезпечують. Ми стоїмо на тій позиції, що умови ефективності норм трудового права можна поділити на три великі групи: умови, які характеризують рівень розвитку та досконалості самої системи трудового права, оскільки тільки науково обґрунтовані, зрозумілі та актуальні, викликані потребами поточного рівня розвитку суспільства та трудових відносин, норми трудового права можуть бути ефективними; умови, які характеризують стан правозастосовної діяльності, який визначається найбільшою мірою моральними якостями керівного складу підприємств, установ, організацій та професійних спілок, оскільки тільки при визнанні, з однієї сторони, працівниками авторитету представників роботодавця та профспілкових організацій, та при визнанні, з іншої сторони, роботодавцем та профспілковими організаціями прав та інтересів працівників, готовності їх забезпечити та не порушувати, можна говорити про ефективне застосування норм трудового права; умови, які характеризують стан правової свідомості та правової культури учасників трудових правовідносин, оскільки трудове право може бути ефективним тільки там, де працівники обізнані в своїх правах та обов'язках, сумлінно їх виконують та готові захищати їх від порушень правовими засобами.

Також варто відзначити, що юридична думка виробила досить всебічну і гнучку систему показників оцінки правової ефективності законодавчих приписів і правових дій. Вони, в дещо зміненому вигляді, можуть бути використані також при аналізі і судженнях про соціальну ефективність права.

Значення слова «показник» у тлумачних словниках подається як: свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення в чому-небудь; дані, які свідчать про кількість чого-небудь [2, с. 488].

У доктринальних джерелах зазначається, що показниками ефективності норм права є: ознаки, за допомогою яких можна сформулювати уявлення про ефективність або неефективність; ознаки, на підставі яких можна сформулювати уявлення про досягнення поставлених цілей [3, с. 178, 181].

Показник дозволяє вести мову про розвиток явища, розкриває його сутність, виступає як форма, що наповнює його змістом [4, с. 114].

Загальними показниками ефективності у доктринальних джерелах із теорії права радянського періоду вважали стан законності, рівень (стійкість) правопорядку, які мають вираження у кількісних показниках, тобто чіткий кількісний вимір ефективності.

На думку С.С. Алексєєва, саме безпосередня (або найближча) мета правової норми є масштабом, еталоном оцінки результативності, і коли співставити таку мету з реальним результатом, можливим є отримання кількісних параметрів фактичної ефективності норми [5, с. 436].

Такий кількісний показник може мати полярні значення: як позитивні, так і негативні. Про негативну ефективність С.С. Алексєєв згадує як про ефективність зі знаком «мінус», тобто відсутність соціальної ефективності [5, с. 436].

Заперечуючи таку позицію, П.М. Рабінович вказує, що законів, які не дають зовсім ніякого ефекту, не існує. Будь-яка юридична норма, якщо вона оприлюднена, самим фактом свого існування, самою інформацією, яку вона несе, змінює індивідуальну й суспільну свідомість, здійснює виховний вплив [5, с. 19].

Тобто йдеться про заперечення «нульової ефективності». Вказана думка є дискусійною, особливо стосовно виховного ефекту, адже не всі норми розраховані на виховання. З аналізу змісту понять «виховувати», «виховання», «виховний», які надаються у тлумачних

словниках, складовою частиною усіх їх є систематичний вплив [2, с. 76]. Лише одним фактом існування будь-якої норми такий вплив навряд чи здійснюється. Отже, щодо виховання як «засобу систематичного впливу на культурний розвиток, світогляд, моральні принципи кого-небудь у певному напрямі» [2, с. 76] існування «нульової ефективності» є можливим.

Зміни в суспільних відносинах в результаті функціонування права, на думку С.С. Алексєєва, мають як кількісну, так і якісну сторону (характеристику), під якою розуміється мета правового регулювання.

1. Якісна характеристика – визначається метою правового регулювання. Мета є мірилом ефективності. Тому при визначенні ефективності права враховуються дві обставини: поставлена мета і досягнутий результат.

Співвідносячи фактичні результати дії юридичних норм з цілями, які ставилися при їх виданні, можна судити про ефективність чи неефективність юридичних норм. Ефективною буде норма, якщо поставлені цілі досягнуті. Ступінь досягнення цих цілей визначає і ступінь ефективності юридичної норми, правового регулювання.

При цьому слід розрізняти цілі найближчі, проміжні і кінцеві; прямі і непрямі та ін. Повна ефективність правозастосовчого акта досягається, коли всі його цілі – і найближчі, і віддалені, і кінцеві – досягнуті з мінімальним збитком для суспільства, невеликими економічними витратами і в оптимальні терміни.

Існують матеріальні, соціально-політичні, ідеологічні, організаційні та юридичні засоби забезпечення ефективності правових актів.

Якщо розглядати ефективність права в цілому, то потрібно говорити про спільну мету, стратегічну. І з цієї точки зору ефективність права виражається в тому, в якій мірі досягається стратегічна мета права як регулятора – забезпечуються організованість і порядок у суспільному житті, точне і суворе виконання юридичних обов'язків усіма суб'єктами, можливість повного здійснення суб'єктивного права. Іншими словами, загальним показником ефективності права є його, так би мовити, реалізована цінність і під цим кутом стан законності, рівень правопорядку як в цілому, так і у всіх його ланках.

Є особливості у показниках ефективності права в залежності від того, чи йде мова про його регулятивну функцію чи про охоронну функцію.

Ефективність в області здійснюваних правом регулятивних функцій нероздільно пов'язана з результативністю соціально-економічних заходів. Тут кількісні вимірювання ефективності нерідко можуть отримати вираз в точних економічних та інших соціальних показниках. Ефективність права в області здійснюваної ним охоронної функції виражається головним чином в показниках, що характеризують стан правопорядку (динаміка правопорушень, дієвість попереджувальних охоронних заходів, результативність засобів державного примусу та ін.).

В рамках зазначеної стратегічної мети правового регулювання встановлюються загальні показники ефективності права: стан законності, рівень правопорядку, результативність роботи юридичних органів.

Одним з важливих загальних показників соціальної ефективності права є результативність роботи юридичних органів, стан юридичної практики, виявлені в ній слабкості і труднощі у вирішенні юридичних питань, фактичні можливості юридичних органів в їх подоланні.

На думку С.С. Алексєєва, показниками ефективності права є: фактична ефективність, обґрунтованість, доцільність, корисність і економічність [7, с. 195-196].

Фактична ефективність – це співвідношення між фактично досягнутим, дійсним результатом і тою безпосередньою, найближчою метою, для досягнення якої були прийняті відповідні юридичні норми.

Цілі правової норми є масштабом оцінки їх ефективності. Зіставляючи ці цілі з реальним результатом дії норм, можна кількісно виміряти ступінь фактичної ефективності відповідних правових заходів. У цій площині показник ефективності може мати не тільки позитивне значення, але і значення негативної ефективності, як було відзначено раніше.

Фактична ефективність є вихідним матеріалом при визначенні результативності правового регулювання. Однак ефективність права, як складно-соціального явища, не повинна вичерпуватися лише кількісними показниками. Для отримання повного уявлення повинні бути враховані і інші важливі моменти – обґрунтованість і доцільність.

Обґрунтованість і доцільність – умови і вимоги, що стосуються в основному правотворчості, правової культури, стану законності та забезпечують такий зміст правових настанов і порядку їх втілення в життя, які дозволяють йому виступати в якості дієвого, високорезультативного регулятора суспільних відносин.

Кут зору розширюється і відповідно до цього розглядається співвідношення між кінцевими цілями, що лежать в основі правового заходу, і змістом правових норм. Особливо це стосується правотворчості, зокрема у відношенні наукової обґрунтованості правових норм, їх відповідності нарізним потребам суспільного розвитку, ступеню врахування громадської думки.

Корисність – фактична ефективність, взята під кутом зору обґрунтованості та доцільності правового регулювання, його реального позитивного ефекту.

В цьому відношенні мета і реальний результат розглядається з урахуванням тих позитивних завдань, які містять норми.

Такий аналіз можливий тільки після визначення фактичної ефективності правових норм. Однак корисність, як ступінь позитивної ефективності правових норм, є головним показником, що характеризує активну роль права в житті суспільства.

Економічність – позитивна ефективність, розглядається з урахуванням кількості витрачених в процесі правового регулювання матеріальних засобів, людської енергії, часу, тобто реальний ефект правових заходів не можна розглядати безвідносно до тих засобів, які були використані в процесі правового регулювання. Головне тут – ділова підготовка кадрів, штат держоргану, їх технічна оснащеність, професіоналізм співробітників і т.д. На відповідні правові заходи повинні бути направлені відповідні правові засоби. Особливо важливою при прийнятті законів є їх економічна забезпеченість (адже на сьогодні досить часто приймаються закони, які відразу приречені на невиконання через незабезпеченість ресурсами і т.п., і у відношенні яких немає сенсу говорити про їх ефективність).

2. Кількісна сторона ефективності. Кількісний аспект характеризує підвищення або зниження деяких параметрів різноманітних соціальних процесів, які складають зміст даного кола суспільних відносин.

Конструювання показників ефективності – це процедура виявлення кількісних характеристик тих позитивних змін в суспільних відносинах, які відбулися в результаті цілеспрямованого правового впливу.

Поняття показника ефективності необхідно розглядати як поняття, безпосередньо пов'язане з категорією міри. Залежно від того, яка процедура співвіднесення числових форм з громадськими об'єктами може бути застосована при вимірюванні, виникає кілька рівнів, або шкал, вимірювання ефективності [8, с. 276-279].

Розгляд показників ефективності норм права, на думку Герасіної Л.М. та Панова М.І. слід починати з відрізнєння соціальної ефективності безпосередньої і опосередкованої. Під цим кутом зору повинні розглядатися і соціальні наслідки.

Безпосередня соціальна ефективність – це такі соціальні наслідки, що стосуються безпосередніх суб'єктів або об'єктів правових дій і досягнення яких (наслідків) передбачалось цими діями.

Однак, майже завжди досягнення під впливом права будь – яких соціальних змін виступає як необхідна ланка досягнення більш далекої цілі. Виниклі під впливом права соціальні зміни, що виступають як складова частина досягнення більш далекосяжної соціальної межі – це і є опосередкована соціальна ефективність права. Проблема опосередкованої ефективності має надзвичайно велике значення в період великих соціальних зрушень або трансформацій. В деяких випадках вона може навіть конкурувати з безпосередньою соціальною ефективністю. Всі ці аспекти слід мати на увазі при аналізі соціальної ефективності права в тих суспільних умовах, що склалися в Україні [9, с. 198-201].

Як безпосередня, так і опосередкована соціальна ефективність можуть бути оцінені за допомогою показників первинних і вторинних соціальних наслідків. Первинні (або цільові) соціальні наслідки – це ті соціальні наслідки, оцінка яких відбувається на підставі тих безпосередніх цілей, задля яких приймається і втілюється правовий акт або чиниться певна правова дія. Первинні соціальні наслідки у свою чергу поділяються на передбачені і непередбачені, зміст яких зрозумілий із самої їх назви. Передбачені і непередбачені первинні соціальні наслідки можуть поділятися на позитивні і негативні. Критерієм позитивності або негативності виступають схвалення і сприйняття соціальних змін особистостями або їх спільнотами. Інколи береться до уваги схвалення чи відторгнення соціальних змін владою, але це не зовсім коректно, бо суспільство і влада це не одне і те ж.

Висновки. Внаслідок впливу права на якісь соціальні процеси або явища можуть виникнути такі наслідки, які суспільство (або держава) не схвалюють. В той же час вони змушені погодитися з цими наслідками, оскільки їх виникнення неминуче пов'язане з умовами досягнення основних соціальних цілей. Ці наслідки і відносяться до вторинних соціальних наслідків в системі соціальної ефективності права. Непередбачені негативні соціальні наслідки і вторинні наслідки виступають як загальні втрати ефективності. З урахуванням цього поняття кінцева безпосередня ефективність буде виступати як різниця між первинною ефективністю і загальними втратами ефективності. Якщо негативні наслідки передбачені, але суспільство не має наміру з ними погоджуватися і буде проти них боротися, то такі наслідки, на відміну від вторинних, виступають як первинні передбачені негативні наслідки [9, с. 198-201].

Отже, поряд з системою безпосередніх (цільових) і опосередкованих наслідків слід звернути увагу ще на один аспект ефективності функціонування правової системи. Мова йде про той додатковий вплив на суспільство і суспільні відносини, який починає самостійно здійснювати людина, яка під впливом права набула якихось нових соціальних або соціально-психологічних рис. Цей вплив можна назвати ефектом соціалізації. З цієї точки зору, наприклад, немає нічого небезпечнішого для соціальної ефективності права, ніж несправедливі рішення. І справа не лише в тому, що від них страждають конкретні люди, а в тому, що правова система в таких випадках не реалізує свого соціального призначення. Головне, з точки зору соціальної ефективності права, полягає в тому, що особа, яка підпала під таке рішення, в процесі спілкування з іншими людьми своїм досвідом руйнівно впливає на правові цінності і соціальні настанови оточуючих і тим самим сприяє деформації всієї системи соціальних і правових відносин.

Список використаних джерел:

1. Касьянов В.В., Нечипуренко В.Н. Социология права. Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. 480 с. (Серия «Учебники «Феникса»)
2. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т.В. Ковальова. Х. : Фоліо, 2005. 768 с.
3. Веремеенко И.И. Административно-правовые санкции : [монография]. М. : Юридическая литература, 1975. 192 с.
4. Коломоець Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації: [монографія]; за заг. ред. В.К. Шкарупи. Запоріжжя: Поліграф, 2004. 404 с.
5. Теория государства и права / под ред. С.С. Алексеева. М. : Юридическая литература, 1985. 480 с.
6. Рабінович П. Ефективність юридичних норм: загальнотеоретично-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 1 (52). С. 13–21.
7. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Т. I. М.: Юрид. лит. 1981. 361 с.
8. Рыбаков В.А. Теория государства и права: Конспекты лекций (для студентов юридического факультета). Омск: Омск. гос. ун-т, 2005. 309 с.
9. Соціологія права: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навчальних закладів / М.І. Панов, Н.П. Осипова, Л.М. Герасіна та ін. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 276 с.

